

Sławomir Józwiak

Uwagi nad datacją Złotej Bramy kaplicy zamkowej w Malborku

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 415-418

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Sławomir Józwiak

Uwagi nad datacją Złotej Bramy kaplicy zamkowej w Malborku

W ostatnich latach wśród badaczy nastąpił wyraźny wzrost zainteresowania głównym wejściem do kaplicy Najświętszej Marii Panny na Zamku Wysokim w Malborku, tzw. Złotą Bramą. Jest to perspektywiczny portal umieszczony w południowej ścianie kaplicy, poprzedzony kruchtą w grubości muru. Ta ostatnia, sklepiąca krzyżowo-żebrowo, otwiera się na krużganek. Bogna Jakubowska, w oddzielnym studium poświęconym temu arcydziełu sztuki średniowiecznej, ustosunkowując się do starszej literatury przedmiotu, próbowała uzasadnić, że portal ten powstał około 1280 r.¹ Jej propozycja spotkała się z aprobatą późniejszych badaczy². Dokładna analiza źródeł pisanych, ikonograficznych i architektonicznych, pochodzących z przełomu XIII i XIV w., dotyczących państwa Zakonu Krzyżackiego w Prusach, skłania jednak do ponownego rozważenia problemu datacji Złotej Bramy.

B. Jakubowska, omawiając starszą, obszerną literaturę przedmiotu, wskazała na poważne rozbieżności dotyczące datowania tego zabytku przez XIX- i XX-wiecznych badaczy, sięgające przedziału czasowego między 1270 a 1330 r.³ Autorka słusznie podkreśliła wagę badań Jana Powierskiego dla weryfikacji *terminus post quem* budowy zamku malborskiego, a co za tym idzie i Złotej Bramy⁴. Historyk ten wykazał mianowicie, że zachowany w kopii dokument lokacji Malborka, w którego liście świadków występował tamtejszy komtur, a w treści wspomniano zamek, powstał — nie tak jak tego chcieli jego wydawcy — 27 kwietnia 1276 r.⁵, lecz dziesięć lat później⁶. Tym samym badacz ten udowodnił, że budowę zamku komturskiego w Malborku Krzyżacy mogli rozpocząć najwcześniej dopiero w 1279 r.⁷ B. Jakubowska, przyjmując ustalenia J. Powierskiego w tej sprawie, nie zgodziła się jednak z jego poglądem, że w pierwszych latach istnienia zamek malborski był obiektem drewniano-

1 B. Jakubowska, *Złota Brama w Malborku. Apokaliptyczne bestiariusz w rzeźbie średniowiecznej*, Malbork 1989, ss. 10—11, 29—45.

2 M. Dygo, *Złota Brama kaplicy zamkowej w Malborku a ideologia władzy Zakonu Niemieckiego w Prusach, w: Zakon krzyżacki a społeczeństwo państwa w Prusach*, red. Z. H. Nowak, Toruń 1995, s. 149.

3 Obszerne omówienie starszej literatury: B. Jakubowska, op. cit., ss. 8—14. Warto tu zwrócić uwagę na fakt, iż niektórzy badacze kilkakrotnie sami zmieniali poglądy w sprawie datowania Złotej Bramy. S. Skibiński wskazał tu przykładowo B. Schmida, który początkowo opowiadał się za latami siedemdziesiątymi, później — osiemdziesiątymi, by w końcu opowiedzieć się za ostatnim dziesięcioleciem XIII w. — S. Skibiński, *Kaplica na Zamku Wysokim w Malborku*, Poznań 1982, s. 15.

4 B. Jakubowska, op. cit., ss. 12—14.

5 *Preußisches Urkundenbuch*, hrsg. v. A. Seraphim, Bd. 1, Th. 2, Königsberg 1909, nr 348.

6 J. Powierski, *Chronologia początków Malborka*, *Zapiski Historyczne*, 1979, t. 44, z. 2, ss. 5—26.

7 *Ibidem*, ss. 18—31.

ziemnym, choć nie podała żadnych przekonujących dowodów na to, że tak być nie mogło⁸. Po przedstawieniu całej literatury przedmiotu, odnoszącej się do problemu datacji Złotej Bramy, B. Jakubowska sama pokusiła się o ustalenie czasu powstania tego zabytku, przeprowadzając w zasadzie jedynie analizę porównawczą jego detali architektonicznych z innymi obiektami tego typu zachowanymi nie tylko w Prusach, ale i na obszarze zachodniej Europy. W efekcie uznała, że portal ten powstał w roku 1280⁹.

Niestety metoda, którą posłużyła się B. Jakubowska dla ustalenia dokładnej daty powstania Złotej Bramy, wydaje się zawodna. Przykładowo, autorka wskazała, że najbogatszy materiał porównawczy dotyczący rzeźby malborskiej zachowany był w kaplicy zamkowej oraz w pomieszczeniu do niej przylegającym na zamku w Lochstädt na Sambii (zniszczonym w czasie ostatniej wojny)¹⁰. Ani słowem nie wspomiała jednak o tym, że warownia w Lochstädt powstała najwcześniej pod sam koniec lat dziewięćdziesiątych XIII w.¹¹ A już szczególne zdumienie wzbudza ostateczna konkluzja autorki, iż „należy przyjąć dla Złotej Bramy datę 1280 r., podaną przez Piotra z Dusburga”¹². Przecież krzyżacki kronikarz ani słowem nie wspomniął w swoim dziele o istnieniu tego portalu!

M. Dygo w swoich najnowszych badaniach nad tym zabytkiem słusznie zauważył, że Złota Brama wyrażała trzy bardzo ważne warstwy znaczeniowe: wskazywała na Zakon, jako na idealnego władcę; podkreślała rolę zamku w Malborku jako politycznego centrum Prus oraz wskazywała na kaplicę zamkową jako na najważniejszy kościelny ośrodek państwa zakonnego. Historyk ten zauważył również, że w symbolice Złotej Bramy Krzyżacy nawiązywali do ideologii imperialnej i królewskiej¹³. Jak pogodzić te słuszne spostrzeżenia z datowaniem tego zabytku na około 1280 r.? Czy zwierzchnik niczym wówczas nie wyróżniającego się, nowo wznoszonego zamku komturego w Malborku realizowałby w portalu budowanej wówczas kaplicy zamkowej z własnej inicjatywy te jakże wzniosłe i ambitne cele architektoniczne, a zarazem i polityczne, nie mające sobie równych w skali całego ówczesnego władztwa krzyżackiego w Prusach? Przecież wówczas nic nie wskazywało na to, że Malbork po 1309 r. stanie się centrum państwa zakonnego. Powyższe spostrzeżenia skłaniają do wniosku, że Złota Brama mogła powstać dopiero po przeniesieniu centralnej siedziby władz zakonnych do Malborka, to jest po 1309 r.

Mimo obszernej literatury na ten temat, badaczom nie udało się dotychczas przekonująco wyjaśnić, dlaczego po 1309 r. na siedzibę centralnych władz państwa krzyżackiego wybrano właśnie Malbork. Czy było to wynikiem

8 Argumentacja autorki, iż „przeczy temu logika faktów budowlanych Zamku Malborskiego z jednej strony, a z drugiej — świadomość wznoszenia przez Krzyżaków murowanych zamków w Prusach od połowy XIII stulecia i nasilenia tej działalności w ostatniej ćwierci tego wieku” — B. Jakubowska, op. cit., s. 14 — w żadnym razie nie podważa tezy J. Powierskiego.

9 Ibidem, s. 45.

10 Ibidem, ss. 35—36.

11 *Urkundenbuch des Bisthums Samland*, hrsg. v. C. P. Woelky u. H. Mendthal, H. 1, Leipzig 1891, nr 190, nr 191. Por. T. Torbus, *Die Konventsburgen im Deutschordensland Preussen*, München 1998, ss. 113—115.

12 B. Jakubowska, op. cit., s. 45.

13 M. Dygo, op. cit., s. 161.

konfliktu wielkiego mistrza Zygryda von Feuchtwangen z krajowym mistrzem pruskim Henrykiem von Plotzke, czy może chodziło o siedzibę położoną bliżej zdobytego Pomorza Gdańskiego?¹⁴ Dodatkowym argumentem wskazującym na fakt, że decyzja o stołecznej roli Malborka nie zapadła jeszcze w 1309 r. może być wygląd pieczęci komtura elbląskiego przywieszanej do dokumentu z 1 stycznia 1310 r. Wizerunek, który się na niej znajdował, przedstawiał tarczę zakonną z czarnym krzyżem i orłem, i odpowiadał idealnie wyglądem późniejszej pieczęci sekretnej wielkich mistrzów¹⁵. Świadczyłyby to o zachowywanej do tego czasu stołecznej roli Elbląga. Po 1310 r. komturzy elbląscy posługiwali się już pieczęcią z innym wizerunkiem¹⁶. B. Jakubowska wskazała, że w czasie prac wykopaliskowych prowadzonych w 1914 i w 1919 r. na zamku w Elblągu odnaleziono fragmenty detali architektonicznych, które zostały przez badaczy jednoznacznie określone jako pozostałości dawnego portalu tamtejszej kaplicy zamkowej. Co szczególnie interesujące, fragmenty odkopanych figurek przemawiają za tym, że również i ten portal zdobił ewangeliczny orszak Panien Głupich i Panien Mądrych¹⁷. Zgadając się z opinią badaczy niemieckich, autorka uznała, że kompozycja elbląska mogła zainspirować dzieło malborskie. Tym samym zgodziła się również z tym, iż chronologicznie portal elbląski był wcześniejszy¹⁸.

Źródła jednoznacznie wskazują na to, że od 1251 do 1309 (a może nawet do 1310 r.) to właśnie Elbląg był centrum politycznym władztwa Zakonu Krzyżackiego w Prusach¹⁹. Czy w świetle interesujących wywodów M. Dygi na temat ideologii władzy wyrażonej w malborskiej Złotej Bramie²⁰ nie odnosiłoby się tu wrażenie, że wcześniej rolę taką spełniał portal kaplicy na zamku w Elblągu — w głównej siedzibie krajowego mistrza pruskiego i miejscu zwoływania kapituły prowincjalnej? Byłaby to kolejna przesłanka za tym, że Złota Brama w Malborku powstała dopiero wówczas, gdy zamek ten stał się siedzibą najwyższych władz Zakonu Krzyżackiego w Prusach, to jest po 1309 r. i jej bogaty program architektoniczno-ideowo-polityczny nie był efektem inicjatywy podjętej w 1280 r. przez zwykłego komtura z prowincjonalnego ośrodka administracji terytorialnej, jakim był wówczas niewątpliwie Malbork.

Ponowny wzrost zainteresowania badaczy głównym wejściem do kaplicy Najświętszej Marii Panny na Zamku Wysokim w Malborku, tzw. Złotą Bramą,

14 W. Raddatz, *Die Übersiedlung des Deutschen Ritterordens von Palästina nach Venedig u. Marienburg (1291—1309)*, Halle 1914, s. 58 i n.; K. Forstreuter, *Der Deutsche Orden am Mittelmeer*, Bonn 1967 (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 2), s. 188 i n.; U. Nieß, *Hochmeister Karl von Trier (1311—1324). Stationen einer Karriere im Deutschen Orden*, Marburg 1992 (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 47), s. 25 i n.; S. Józwiak, *Kryzys władzy w zakonie krzyżackim a problem personalnej obsady komturstwa pokrzywińskiego w latach 1309—1320*, Rocznik Grudziądzki, 1998, t. 13, ss. 22—25.

15 *Codex Diplomaticus Warmienseis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, hrsg. v. C. P. Woelky u. J. M. Saage, Bd. 1, Braunsberg—Mainz 1860, nr 152; A. Voßberg, *Geschichte der preußischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1843, s. 59.

16 A. Voßberg, *Münzen und Siegel der preußischen Städte Danzig, Elbing, Thorn, so wie Herzoge von Pomerellen im Mittelalter*, Berlin 1841, s. 48.

17 B. Jakubowska, op. cit., ss. 34—35.

18 Ibidem.

19 S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228—1410. Rozwój—Przekształcenia—Kompetencje* [w druku].

20 M. Dygo, op. cit.

wznowił również dyskusję nad datacją tego zabytku. Wydaje się jednak, iż metody oparte jedynie na porównywaniu detali architektonicznych, zarówno obiektów z obszaru Prus, jak i Europy Zachodniej, bez pełnego uwzględnienia źródeł pisanych i ikonograficznych, nie rokują w tym względzie powodzenia.

Badania M. Dygi nad ideologią władzy Zakonu Krzyżackiego wyrażoną w symbolice Złotej Bramy, dodatkowo skłaniają do wniosku, że nie mogła ona powstać w 1280 r. z inicjatywy komtura niczym nie wyróżniającego się wówczas w Prusach konwentu, lecz dopiero po 1309 r., to jest po przeniesieniu tam siedziby centralnych władz Zakonu Krzyżackiego.